

УДК 80' 44

Ибраимова Г.О.

Кыргыз эл аралык университетинин «Котормо» кафедрасынын башчысы

САЛЫШТЫРМА ТИПОЛОГИЯ ЖАНА ТИЛДИК УНИВЕРСАЛИЯ МАСЕЛЕСИ

Бул берилген макалада салыштырма типология жана тилдик универсалия маселеси каралган жана ушул маселеге арналган адабияттарга сереп салынган

Негизги сөздөр: *структуралык жана системалык өзгөчөлүктөр, универсалиялар мүнөзү, экстралингвистикалык универсалиялар, этиштин чак категориясы, коммуникативдик бирдиктер*

Ибраимова Г.О.

Заведующий кафедрой «Перевод и переводоведение» Международного университета Кыргызстана

ПРОБЛЕМЫ О СРАВНИТЕЛЬНОЙ ТИПОЛОГИИ И ЯЗЫКОВОЙ УНИВЕРСАЛИИ

В данной статье рассматривается проблема сравнительной и языковой универсалии. Приведен обзор литературы по данной проблеме.

Ключевые слова: *структурные и системные особенности, характер универсалий, экстралингвистические универсалии, временные категории глаголов, коммуникативные единства.*

Ibraimova G.O.

Chief of “Translations and Translation Studies” department Of the International University of Kyrgyzstan

THE PROBLEM OF A COMPARATIVE AND LINGUISTIC UNIVERSAL FEATURE

The article regards the problem of a comparative and linguistic universal feature. The review of scientific literature on the problem in question is given.

Key words: *structural and systemic peculiarities, the character of universal features, extra linguistic universal features, the category of a verb tense, communicative unities.*

Эгерде бир нече тилди, айталык, англис, орус, немис, кыргыз, кытай тилдерин өз ара салыштырсак, булардын бирдей окшош кубулуштар жолукпай койбойт. Мисалы, аталган тилдердин тыбыштык түзүлүштөрүндө сөзсүз тыбыштар болушу талашсыз, болгону ар бир тилдин үндүү жана үнсүз тыбыштары ар башкача сандык жана сапаттык маанайда болушу ыктымал. Бирок тилдин тыбыштык түзүлүшүнүн бирдиктери болушкан фонемалардын кайсы тилде экенине карабастан үндүү жана үнсүз болуп бөлүнүшү жалпы тилдик касиет катары эсептелет да, тил илиминде мындай мыйзамдуулук тилдик универсалия деп аталат, тилдик универсалиялар тилдик курамдык бардык иерархияларында кездешет, универсалдык же жалпы көрүнүштөр жалпы эле адамзат тилине мүнөздүү көрүнүш.

Мисалы, тилдердин грамматикалык түзүлүштөрүн алсак, тилдердин баарында бирөөгө же бирдемеге тийешелүү болушкан жана мезгил агымында өтүүчү кыймыл - аракеттерди туюнтуп туруучу сөздөрдү сөз түркүмү катары этиш деп аташат, ошол этиш сөздөрдө туюнтулушкан кыймыл - аракеттер мезгил агымында өтүшөт да, кыймыл - аракеттерди мезгил агымында өтүш жагдайлар жана алардын кепте колдонулуш катыштыктар грамматикада чак категориясы дап аталары белгилүү, болгону ошол чактар ар бир тилде тилдик курамдын өзгөчөлүктөрүнө жараш ар түркүн болушат. Этиштин чактарынын туюнтулушу ар кайсы тилде ар түркүн болушуна карабастан чак категориясы бардык эле тилдердин грамматикалык түзүлүшүнө мүнөздүү көрүнүш, ушунун өзү тилдин грамматикалык түзүлүшүндөгү универсалдык кубулуш катары тилдик универсалия болуп

эсептелет, анткени – этиштин ар түркүн чактарда тилде колдонулушу тилдердин курамдык түзүлүшүндөгү мыйзамдуулук.

Этиштин чак категориясы тилдик универсалия болгону менен этиштин чактарынын ар тилде ар түркүн экени төмөнкү мисал аркылуу далилденип турат, мисалы, орус, француз тилдеринде этиштин учур чагынын бир гана түрү болсо, англис тилинде этиштин учур чагынын эки түрү бар, орус тилинде этиштин өткөн чагынын бир гана түрү болсо, немис тилинде үч түрү бар экени жалпыга маалым. Этиштин чактарынын ар кайсы тилдер ар түркүн санда болушуна карабастан чак категориясы бардык эле тилдерге мүнөздүү универсалдык кубулуш экенинде талаш жок.

Түзүлүшү, курамдык жана ырааттуулук / структуралык жана системалык / өзгөчөлүктөрү боюнча адамзат тили ар түркүн мүнөздө экенине карабастан ар бир тил коммуникативдик каражаты катары колдонулары бышык. Ар бир тил өзүнүн коммуникативдик кызматын өзүнүн коммуникативдик бирдиктери – сүйлөмдөр аркылуу жүзөгө ашырат, ал эми түркүн тилдердеги сүйлөмдөр да ошол тилдердин түзүлүштөрүнө ылайык ар түркүн болушат, бирок тилдердин курамдык түзүлүштөрүнүн ар түркүндүгүнө карабастан сүйлөмдөр бардык тилдерде коммуникативдик бирдиктер болушат, ушул жагынан алганда да адамзат тилинин сүйлөмдөрү универсалиялык кубулуштар болушат. Жалпы тилдик универсалдык бирдиктерди тилдин курамдык түзүлүшүнө ылайык фонологиялык, морфологиялык, лексикалык - семантикалык жана синтаксистик универсалиялар деп ажырата талдашка болот.

Тилдик универсалиялар туурасындагы түшүнүк тил илиминде алгачкы жолу ХХ кылымдын 50 – жылдарында пайда болду. 1961 – жылдын апрель айында Нью – Йорк шаарында өткөрүлгөн тилчи - илимпоздордун илимий жыйынында америкалык окумуштуулар Дж. Гринберг, Дж. Дженкинс, Ч.Остгуд үчөө биригип, “ Тилдик универсалиялар туурасындагы меморандум” жарыялашкан [4], өзгөчө Дж. Гринберг грамматикалык жана фонологиялык универсалиялар туурасында өз оюн ортого / 4; 5 /. Ушундан кийин тилдик универсалия маселеси тил илиминин орчундуу теориялык жана практикалык маселесине айланып, салыштырма тил илиминде өзгөчө орун ээлей баштады жана тилдик универсалияларды тактоо тилдерди өз ара салыштырып изилдөөнүн максаттарынын бирине айланды.

Тилдердеги универсалиялык кубулуштары туурасында Б.А. Успенский: “ Тилдердин басымдуу көпчүлүгүнө же баарына дээрлик мүнөздүү болушкан мыйзамдуу кубулуштарды тилдик универсалиялар катары түшүнөбүз “, - дейт [10,11]. “ Тилдик универсалия, - дейт Ч. Хоккет, - тилдердин баарына же жалпы адамзат тилине мүнөздүү болушкан бөтөнчөлүктөр, өзгөчөлүктөр, касиеттер “[11].

Тилдик универсалиялар мүнөзү ар түркүн болушат, алар – тилдик универсалиялар өздөрүнүн ички жана тышкы сапаттарына карата дедуктивдик жана индуктивдик, абсолюттук жана сандык / статикалык /, толук жана толук эмес, тилдеги универсалия жана сүйлөөдөгү универсалия, экстралингвистикалык / тилге тийешеси болбогон / универсалия жана лингвистикалык универсалия болуп бөлүнүшөрү маалым. Тилдик универсалиялардын дагы бир эки түрү – диахрониялык жана синхрониялык универсалиялар. Тилдик универсалиялардын азыркы учурдагы тилдерге, б.а. тилдин учурдагы абалына жана анын тарыхый өсүп - өнүгүшүнө мүнөздүү болушуна Дж. Гринберг көңүл бурган [5].

Ар түркүн курамдык түзүлүштөрдөгү тилдерди салыштырып изилдөөдө өзгөчө синхрониялык маанайдагы универсалияларды талдаштын мааниси чоң, анткени тилдердин учурдагы универсалияларын – синхрониялык универсалияларын тастыкташ аркылуу абсолюттук универсалиялар туурасында жыйынтык чыгарышка болот. Абсолюттук универсалиялар болсо жалпы адамзат тилине гана мүнөздүү болушу ыктымал, арийне, абсолюттук универсалиялар тилдердин бардыгына мүнөздүү келишкен кубулуштар, мыйзам ченемдүүлүктөр болуп саналышат. Ошону менен бирге абсолюттук универсалиялар лингвистикалык универсалиялар болушат. Экстралингвистикалык универсалияларга тилде

болбогон, бирок тилге түздө - түз таасир тийгизүүчү, ошондой эле тилдик негизде калыптанышкан семиотикалык белгилер системалары киришет, мисалы, компьютердик техникада кеңири колдонулуучу программалардын тилдери, булар тилдик ырааттуулук аркылуу иштелип чыгышкан атайын билгилердин ырааттуулуктары / системалары /. Адамзатты курчап турган же адамзат өзү жашап, тиричилик жүргүзүп, күн көрүп жаткан табигый чөйрө өзү да ырааттуу түзүлүш жана анын ырааттуулугу түздөн - түз тилде чагылдырылгандыктан, ошол чөйрөнүн өзү да экстралингвистикалык универсалия болот, анткени – ошол чөйрө ар түркүн тилде ар түркүн аталып жатпайбы же ошол чөйрөдөгү кубулуштар, нерселер, заттар ар кайсы тилде ар түркүн сөздөр менен туюнтулуп жатышпайбы, ушунун өзү эле универсалиялык көрүнүштөр болушат.

Абсолюттук универсалиялар кээде кандайдыр бир тилдин же тилдер тобунун бөтөнчө касиеттерин аныкташка ылайыксыз болуп калышы да ыктымал, анткени – кайсы бир тилдин өзгөчөлөгүн экинчи бир тилге жабыштыра коюш мүмкүн эмес. Бир эле абсолюттук универсалия ар түркүн тилдерде ошол тилдердин курамдык түзүлүштөрүнө ылайык ар кандай маанайда, ар кандай өзгөчөлүктө болушу ыктымал. Мисалы, зат атоочторго мүнөздүү болгон жөндөмө категориясы кытай тили үчүн мүнөздүү көрүнүш эмес. Ошондой эле жөндөмөлөрдүн саны да ар кайсы тилде ар түркүн болору бышык. Индоевропа тил системасына тийешелүү болушкан ар кайсы тилдерде ар түркүн сандагы жөндөмөлөр болушары маалым, Инди жергесиндеги маратха тилинде сегиз, орус тилинде алты, немис тилинде төрт, швед, датчан, норвег тилдеринде экиден жөндөмө болушса, болгар, француз, испан тилдеринде жөндөмө деген жок, ошондон улам зат атоочтордун жөндөмө категориясы индоевропалык тил системасына кирүүчү бардык тилдер үчүн абсолюттук универсалия боло албайт. Зат атоочтордун жөндөмө категориясын немис жана кыргыз тилдери үчүн абсолюттук универсалия катары эсептешке болот, анткени – эки тилдин зат атоочторуна жөндөмө категориясы мүнөздүү көрүнүш.

Тилдерди типологиялык жактан салыштырып, алардын синхрониялык универсалияларын иликтеш тилдердин тарыхый жактан өсүп - өнүгүшүнө мүнөздүү келишкен мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдеш менен эриш - аркак жүргүзүлүшү да мүмкүн. Мисалы, герман тил тобунун өсүп - өнүгүшүндөгү үнсүз тыбыштардын биринчи өзгөрүшүн жана Вернердин мыйзамын алсак / 9, 17 - 22 /, мындай өзгөчө өсүп - өнүгүш индоевропалык башка тилдердин өсүп - өнүгүшүнө мүнөздүү эмес, ошондуктан герман тилдериндеги үнсүздөрдүн биринчи өзгөрүшү жана Вернердин мыйзамы индоевропалык жалпы тил системасы үчүн диахрониялык универсалия боло албайт, ал эми герман тил тобу жаатында ушул өзгөчөлүк диахрониялык универсалия катары эсептелсе болот. Ал эми үнсүз табыштаардын экинчи өзгөрүшү же жогорку немис өзгөрүшү немис тили үчүн гана мүнөздүү өсүп - өнүгүш болгон, ошондуктан аталган өзгөрүштү жалпы герман тил тобу үчүн универсалия, болгондо да диахрониялык универсалия катары эсептеш мүмкүн эмес [9].

Келтирилген ушул далилдер Б.А. Серебренниковдун илимий көз караштары менен шайкеш келип жатышат, анткени – кандайдыр бир тилдик системанын чектериндеги тилдик кубулуштар ич арадан катыштык байланышта болушпаса, алар изоморфтук көрүнүш катары эсептелишет эмеспи, ошол изоморфтук көрүнүштөрдүн өздөрү универсалиялык кубулуштар, алар дүйнөдөгү тилдердин ар кайсынысында ар кандайча болушканы менен бир беткей маанилерди туюнтушка багытталышат. Ушундайча жагдайды Б.А.Серебренников да баса билгилеген.

Тилдик универсалияларды тастыкташта өзгөчө Дж.Гринбергдин салымы бир топ барандуу, ал адамзат тилинде кездешүүчү 45 түркүн лингвистикалык универсалияларды эсептеп чыккан, алардын кайбирлери мына булар: 2. Предлогдору болушкан тилдерде эки зат атооч таандык байланыш аркылуу тутумдашышса, таандык маанини туюнтуп турган генитив / илик – А.Ж. / жөндөмөсү адатта экинчи орунга келет, послелогдор / жандоочтор – А.Ж. / колдонулчу тилдерде тескерисинче генитив / илик / жөндөмөсү биринчи орунга чыгат ... 27. Эгер тилдердеги сөздөрдүн өз ара жалганышы суффикстер аркылуу жүрсө, анда

мындай тилдер жандоочтук тилдер болушат; эгер аффикстер колдонулса, анда мындай тилдер предлогдук тилдер болушат. Жандоочтук тилдерге түрк, монгол жапан тилдери кирише, предлогдук тилдерге индонезия тил тобу кирет [2]. Мындай айырмачылыкты орус тили менен кыргыз тилинен деле байкашка болот: крыши домов – үйлөрдүн чатырлары. Немис тили жана кыргыз тилинде деле ушундай жагдай.

Ар түркүн тилдердин, жалпы эле адамзат тилинин фонологиялык, фонетикалык, морфологиялык, синтаксистик түзүлүштөрүнө мүнөздүү келишкен лингвистикалык универсалияларды Б.А. Успенский бир топ терең жана туш тараптан талдап чыккан [10]. Лингвистикалык теориялардын өзүлөрү универсалдык жоболор экенин белгилеп келип, алар тилдердин ырааттуулук курамдарын индуктивдик жана дедуктивдик ыкмалар аркылуу талдоонун натыйжасында калыптаныша тургандыктарын эскертет Ю.В. Рождественский [7].

Этиштер аркылуу туюнтулуучу кыймыл - аракеттер ошол кыймыл - аракеттер тиешелүү болушкан же ошол кыймыл - аракеттерди ишке ашырышкан нерселердин ортосундагы субъектик - предикаттык катыштардын, б.а. ээ менен баяндоочтун өз ара синтаксистик жалганыш түрлөрү тилдердеги сөздөрдүн структуралык же курамдык өзгөчөлүктөрүнө ылайык ар түркүн мүнөздө болушарын В.З. Панфилов ар түркүн тилдердин материалдары боюнча аныктаган жана ушуну ал ээ менен баяндоочтун ортосундагы синтаксистик жалганыш универсалиясы деп атаган [6].

Тилдик универсалия кубулуштарын же лингвистикалык универсалия маселесин / тактоо жаатында жогоруда аталышкан тилчи - илимпоздордон тышкары И.Ф.Вардулдун Р.Якобсонду, У.Ф. Хокеттин, С.Ульманндын, Н.С. Трубецкойдун, В. Скаличканын, Ж. Бурановдун, Ч.Е. Базелдин, Б.Ю. Городецкийдин, А. Исаченконун ж.б. бир топ үзүрлүү эмгектенишкен жана ири салымдардын киргизишкенин айта кетиш оң.

Лингвистикалык жана тилдик универсалиялар туурасында жогорунда бир топ илимий көз караштарды келтирдик, муну менен универсалия маселеси толук чечилип калды дешке болбойт, талаш - тартыштар жетиштүү, бирок бул өтө эле көлөмдүү маселе. Мындай талаш - тартыш маселелердин бири тилдик жана лингвистикалык универсалияларды өз ара чектөө болуп саналат. Илимий - теориялык адабияттар лингвистикалык универсалия жана тилдик универсалия деген түшүнүктөр бирдей мааниде колдонулуп келатышат. Бирок бул эки түшүнүктү ажырата колдонуш максатка ылайык тил илиминдеги, өзгөчө салыштырма тил илиминдеги илимий - теориялык жоболорду, аныктамаларды лингвистикалык универсалиялар десек, ошол жоболорду, аныктамаларды чыгарыш үчүн талданышкан тилдик бирдиктерди, тилдик кубулуштарды тилдик универсалиялар деп атаса туура болмок, ошондуктан лингвистикалык универсалиялар дегенде, салыштырган тилдерде бирдей мүнөздүү болушкан тилдик универсалиялар туурасындагы илимий жоболору, илимий жыйынтыктар катары түшүнүш абзел.

Список использованной литературы:

1. Абдыкаимова О.С. Ибраимова Г.О.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. 2-изд., М., "Просвещение", 1989.
3. Ахматов Т.К., Давлетов С.А., Жапаров Ш.Ж., Захарова О.В. Киргизский язык. Учебник для русск. групп вузов Киргизской ССР. Фрунзе, "Мектеп", 1975.
4. Гринберг Дж., Осгуд И., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях. Жыйнак: "Новое в лингвистике. Вып. У", М., "Наука",
5. Гринберг Дж. Фонологические универсалии в синхронии диахронии. Жыйнак: "Принципы типологического анализа языков различного строя". М., "Наука", 1972.
6. Жолдошбеков А.Ж., Абдыкаимова О.С. Ибраимова Г.
7. Панфилов В.З. Языковые универсалии и типологии предложения "Вопросы языкознания" журналы, 1974, №4.

8. Рождественский Ю.В. О лингвистических универсалиях. “Вопросы языкознания” журналы, 1962, №2.
9. Сравнительная грамматика германских языков. Т. II. М., «Наука», 1962.
10. Успенский Б.А. Структурная типология языков. М., «Наука» 1965.
11. Хоккет У.Ф. Проблемы языковых универсалий. Жыйнак: «Новое в лингвистике. Вып. У». М., «Прогресс», 1970.

Рецензент: к.ф.н., доц. Абдыкаимова О.С.

УДК:316.6+159.9:811](572.2)

Илиязова А.Т., Султанова Г.К.

КМЮА ага окутуучусу., КМЮА ага окутуучусу

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЧЕТ ТИЛДЕРДИ ҮЙРӨТҮҮДӨ КООМДУК ЖАНА ПСИХОЛОГИЯЛЫК ФАКТОРЛОРДУН ТААСИР КЫЛУУЧУ КУБУЛУШТАРЫ

Бул макала Кыргызстандагы акыркы 7-10 жылдарынын ичинде чет тилдерин үйрөнүүдө социалдык жана психологиялык таасирлердин тийишин изилдейт. Ошондой эле чет тилдерин үйрөнүүдө психология, лингвистика жана педагогика илимдеринин өз ара байланыштыгына басым жасалат.

Негизги сөздөр: тил тоскоолдуктар, демилгелүүлүктү жана коомдук тармактар, LinkedIn, Instagram, коркок, extrovert, психологиялык жагдайлар, маалыматтык технологиялар

Илиязова А.Т., Султанова Г.К.

Старший преподаватель КГЮА,
Старший преподаватель КГЮА

СОЦИО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ИЗУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Данная статья изучает социо-психологические факторы, влияющие на изучение иностранных языков в Кыргызстане за последние 7-10 лет. Одновременно рассматривается тесная связь лингвистики с психологией и педагогическим процессом, которые обеспечивают успешность овладения иностранным языком.

Ключевые слова: языковой барьер, мотивация социальные сети, LinkedIn, Instagram, интроверт, экстраверт, психологические факторы, информационная технология

A.T Iliyova, G.K. Sultanova

Senior Lecturer of KSLA,
Senior Lecturer of KSLA

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS WHICH INFLUENCE ON LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES IN KYRGYZSTAN

The article studies the socio-psychological factors which influence on learning of foreign languages in Kyrgyzstan for the last 7-10 years. At the same time, close connection between linguistics, psychology as well pedagogical process are considered which provide the success of foreign languages learning.

Keywords: language barrier, motivation social networks, LinkedIn, Instagram, introvert, extrovert, psychological factors, information technology